

УДК 373.5.015.31:172.15

DOI:

Ольга Гершуненко, пошукач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
Олександр Шпак, доктор педагогічних наук, професор
КНЗ КОР "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів"
Наталія Примаченко, кандидат педагогічних наук
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

**ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

У статті йдеться про необхідність врахування вікових особливостей при формуванні громадянської активності учнівської молоді, обґрунтовуються критерії розвитку особистісно-смыслової сфери старшокласників та рівні розвитку особистісних сенсів у освітньому процесі, спрямованому на формування громадянської активності; аналізуються новоутворення та вікові особливості юнацького віку.

Ключові слова: громадянська активність; юнацький вік; особистісно-смыслова сфера; новоутворення; критерії розвитку особистісно-смыслової сфери старшокласників.

Лит. 10.

Olga Gershunenko, Searcher of the Pedagogy and Educational Management Department
Uman Pavlo Tychna State Pedagogical University
Oleksandr Shpak, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor of Municipal Educational Institution of
Kyiv Regional Council "Kyiv Regional Institute of Postgraduate Education of Teachers"
Nataliia Prymachenko, Ph.D.(Pedagogy), Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

AGE FEATURES OF FORMATION OF CIVIC ACTIVITY OF SENIOR STUDENTS

The article considers the age approach as the basis of the process of forming civic activity of students, based on age and predispositions to learn elements of social and civic experience, mechanisms of civic activity in the educational environment of the educational institution. It is noted that adolescence is characterized by worldview, the desire to develop their attitude to the world, the desire to actively participate in society. This age is sensitive to the formation of all components of civic activity. The main psychological neoplasm of this age is the ability of high school students to make their own life plans, look for ways to implement them. At this age, political and moral ideals are developed, which is an essential indicator of the growth of self-awareness and self-determination. The article emphasizes that during this period it is necessary to pay special attention to such a system of relations in the educational institution, which would create conditions for self-development, self-education, formation of patriotic feelings of each student. The teacher needs to design a continuous process of formation of civic activity, taking into account the specifics of age and personal innovations.

The article also highlights such criteria for the development of personal and semantic sphere of students as: the specificity of the subject's attitude to the purpose of the activity that he implements; subjectivity of relations; the depth of the subject's personal relationship; the presence of an evaluative component in the sense-making sphere of students. The main levels of development of personal meanings in the educational process are highlighted: low, medium and high. It is noted that the issue of research on the formation of civic activity in the age aspect is related to the analysis of two phenomena: on the one hand, age, which greatly affects the process of civic activity, on the other hand, the formation of civic activity largely occurs in active sociocultural activities and under its influence.

The age approach as the basis of the process of forming civic activity of student youth is based on taking into account the age propensity and prerequisites for mastering the elements of social experience and mechanisms of activity in the educational environment of the educational institution.

Keywords: civic activity; adolescence; personal and semantic sphere; neoplasm; criteria for the development of the personal and semantic sphere of high school students.

Постановка проблеми. Останнім десятиліттям у вітчизняній педагогіці різко зріс суспільний інтерес до проблеми громадянської активності підростаючого покоління. Зацікавлення цим феноменом виникло не випадково і зумовлювався низкою чинників, по-перше, важким політичним та економічним становищем держави, військовими діями на сході країни; по-друге, потребами самого суспільства

щодо залучення громадян до управління державою; по-третє, сама держава в умовах інноваційних змін змушена залучати широкі верстви громадськості до реалізації інноваційних проєктів у сфері освіти, економіки, культури; по-четверте, потребою учнівської молоді брали активну участь у суспільно-політичному житті держави.

Громадянська активність старшокласників

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

тісно пов'язана з соціально-демографічними чинниками: статтю, віком, регіоном, сімейним станом, освітою батьків, типом населеного пункту; навчально-організаційним чинником: типом закладу освіти. Проте найбільш значущими є зв'язки які між громадянською активністю старшокласників та їхніми віковими особливостями. Звідси й актуальність вивчення специфіки формування громадянської активності учнівської молоді як психолого-педагогічного феномена.

Метою статі є визначення специфіки формування громадянської активності старшокласників стосовно вікових особливостей їхнього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел свідчить про значну кількість досліджень сучасних українських і зарубіжних науковців, присвячених проблемі формування громадянської активності особистості: І. Бех, М. Боришевський, В. Васютинський, І. Григор'єв, Л. Корінна, С. Максименко, О. Пометун, Л. Снігур, Ф. Ямалетдінова вивчали психолого-педагогічні аспекти громадянської активності особистості загалом. У працях М. Бабкіної, О. Баранкова, Л. Корінної, О. Пометуна, Л. Семенюк висвітлено проблеми формування та розвитку громадянської активності учнів різних вікових категорій. Проте вікові особливості формування соціальної активності старшокласників як предмет спеціального дослідження, залишається дослідженим мало.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Віковий підхід як основа процесу формування громадянської активності учнів ґрунтується на врахуванні вікової схильності та передумов до засвоєння елементів соціального і громадянського досвіду, механізмів громадянської діяльності в освітньому середовищі освітнього закладу.

Юнацький вік (10–11 класи) є завершальним етапом формування громадянської активності учнів у закладах загальної середньої освіти та ліцеях. Це період формування наукового світогляду, професійного самовизначення, активізації соціального виховання. На думку І. Дуранова, В. Кукушина, Д. Яковлева, цьому віку властиві: світоглядні пошуки; прагнення до вироблення свого ставлення до світу; прагнення до активної участі в житті суспільства [3; 4; 10].

Основним психологічним новоутворенням цього віку є вміння старшокласника складати власні життєві плани та шукати засоби їх реалізації. У цьому віці виробляються політичні та моральні ідеали, що є суттєвим показником зростання його самосвідомості та самовизначення. Варто зазначити, що у старших класах на формування громадянської активності впливають

громадські організації (для учасників цих організацій) [3].

У цей період необхідно особливу увагу приділити такій системі відносин в освітньому закладі, яка створила б умови для саморозвитку, самовиховання, формування патріотичних почуттів кожного учня [2].

Значну увагу цьому періоду приділив у дослідженнях А. Леонтьєв. Його цікавив механізм функціонування спонукального мотиву, який викликає рух та розвиток думки у процесі діяльності старшокласника. Ним було виділено смисловий компонент мотиву діяльності, що визначає особистісну цінність тієї чи тієї педагогічної дії, а також динаміку та зміст цього процесу. Він стверджував, що знання, отримані в діяльності, опосередкованій сенсоутворювальним мотивом, “перетворюються на предмет відносин особистості й, отже, безпосередньо, й опосередковано, через особистісний сенс впливають на поведінку” [8, 54]. О. Леонтьєв дійшов важливого висновку про те, що “сенс дії змінюється разом із зміною її мотиву” [8, 61]. Мотив, що спонукає діяльність і надає їй особистісний сенс, О. Леонтьєв назвав провідним, сенсотворчим, а співіснуючі з ним мотиви, – мотивами-стимулами. Тим самим вчений показав, що мотивація старшокласника залежить від “системи його особистісних цінностей, а не лише від зовнішніх чинників. І чим глибший особистісний сенс, що породжується провідним мотивом, тим сильнішим є ставлення, яке виникає у людини щодо цілей її діяльності” [8, 72].

Ідеї О. Леонтьєва про сенсоутворення у діяльності активно розвивалися В. Мільманом, який виділяє соціалізований та індивідуалізований особистісні сенси [3]. Під соціалізованим особистісним змістом він розуміє “образ соціального включення суб'єкта, відображення та розуміння ним соціального явища”, що зумовлює розширення життєвого світу суб'єкта. Соціалізований особистісний сенс є продуктом розвитку “емоційного спілкування”, “бажань та спонукань”, спрямованих на інших людей та інші предмети [6].

Індивідуалізований особистісний сенс у навчанні є продуктом повної або часткової індивідуалізації мотивів, висловлювання своїх власних емоційних станів, переживань, почуттів, і характеризує не тільки соціалізовано-оцінні способи розуміння, а й індивідуально-суб'єктивне ставлення до усвідомлюваних об'єктів або явищ. Індивідуалізований та соціалізований особистісні сенси співвідносяться за схемою “індивідуальне

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

– типове” та взаємодіють за типом “одиничне – загальне” [7].

Учені В. Мільман та Є. Азарко зазначають, що залежно від того, яка мотивація домінує у діяльності – внутрішня чи зовнішня, схема структури діяльності може мати два види. Саме в юності людина не тільки має здатність до засвоєння всього багатства знань, систем та методів науки, а й може передбачати подальші можливості руху знань, а пропонувати науково обґрунтовані ідеї перетворення дійсності на користь суспільства [7].

За І. Абакумовою, є такі критерії розвитку особистісно-сислової сфери учнів:

1. Конкретність пережитого суб'єктом ставлення до мети діяльності, яка ним реалізується, і породжена сенсотворчим мотивом, що завжди спрямований на конкретну мету. У діяльності конкретність виявляється у її диференційованій спрямованості на проблеми та у співвіднесенні останніх із життєвим контекстом самих учнів. Завдяки своїй конкретності відносини, що переживаються, можуть усвідомлюватися і переходити в категорію особистісних цінностей учня [1].

2. Суб'єктивність відносин, тобто їхнє “замикання” на себе, що виявляється у спрямованому бажанні співвіднести зовнішній об'єкт діяльності з внутрішньою потребою суб'єкта [1].

3. Глибина особистісного відношення суб'єкта, що виражається у проникненні сенсу в усю структуру та підструктуру особистості. Цей критерій характеризує особистісно-сислову сферу учнів не по “горизонталі”, як представлені раніше критерії, а “по вертикалі” [1].

4. Наявність у сенсотворчій сфері учнів оцінного компонента. Цей критерій суб'єктивності визначає особистість “від себе”, у зовнішній світ. Індивідуалізований особистісний сенс момента оцінного ставлення перетворюється на соціалізований особистісний сенс. Осягнутий учнями сенс явищ, предметів, процесів концептуально ними осмислюється, аргументація черпається в цілісній сфері. Цей підхід є важливим під час проведення дослідження процесу формування громадянської активності в освітньому середовищі освітнього закладу [1].

І. Абакумовою було виділено основні рівні розвитку особистісних сенсів у освітньому процесі [1]:

1. Низький – характеризується нерозвиненим станом сенсоутворюючої сфери й може виявлятися в індивідуальному характері відносин

учнів з учителем, однолітками, у байдужості до явищ, фактів і до самого процесу вчення, в загальній зниженій активності.

2. Середній – характеризується досить вираженим станом особистісно-сислової сфери. Відкриті сенси фрагментарні, дискретні, в особистісно-сислову сферу як таку не зведені, свідомість учнів не має концептуальної бази, їх оцінна позиція виглядає нестійкою.

3. Високий – характеризується цілісністю особистісно-сислових утворень, які на цьому рівні становлять єдину особистісно-сислову структуру. Про людину в такому разі кажуть – цілісна натура. Її погляди мають характер переконань, світогляду [1]. У результаті створюються нові умови для ефективнішого використання особистісного сенсу як педагогічного засобу.

У своєму дослідженні проблем сенсу та сенсотворення І. Абакумова звертає увагу на те, що об'єктивно існують і проміжні рівні розвитку особистісно-сислової сфери (між низьким та середнім, середнім та високим), а саме: нульовий та вищий рівні [1].

Провівши порівняльний аналіз рівня розвитку особистісно-сислової сфери учнів, рівня їх знань та активності із загальноприйнятими у дидактиці, І. Абакумовою було встановлено, що у структурі знань нижчим рівнем є репродуктивний, а найвищим – творчий. Перший зазвичай характерний для учнів, що є на нижчому чи середньому рівні смислового розвитку, з переважанням безпосереднього смислового компонента, а останній для тих, у кого смислова сфера розвинена досить добре. Між ними розташовуються рівні, що характеризуються окремими ознаками попереднього і наступного рівнів. Рівні розвитку особистісно-сислової сфери та рівні знань багато в чому збігаються як дві грані єдиної діяльності, насиченої і значеннями, і смислами [5].

Кожен із показників відтіняє специфічний бік сенсоутворення, а в сукупності вони дають змогу виявити загальний стан ефективності використання особистісного сенсу з метою формування громадянської активності учнів. Вітчизняні психологи відзначають, що процес формування громадянської активності є успішним, якщо старшокласник занурений у соціум зі стабільною системою комунікацій та стабільною системою особистісних форм існування, але суспільних за природою відносин [9].

Спілкування в юності набуває особливого значення для практичної взаємодії з іншими

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

людьми та в умовах різноманітних видів діяльності набуває можливості розвивати навички ділового спілкування. Зміст спілкування у юнацькому віці відбивається на вчинках, поведінці та мові. Тож, відповідно, сприятливі умови характеризується толерантним типом спілкування першого чи другого порядку [10].

Толерантний тип спілкування першого порядку за природної емоційної реакції – це адекватно лояльний тип поведінки, котрій властиве включення до експресивного стану іншого, переживання його негативного настрою, агресії, позитивного спілкування з ним. Толерантний тип спілкування другого порядку неадекватно лояльний. При цьому тип поведінки суб'єкта в ситуації фрустрації передбачає вибачення, виправдання. Агресивний тип спілкування є протилежним до толерантного [10].

Таким чином, проблематика досліджень формування громадянської активності у віковому аспекті пов'язана з аналізом двох феноменів: з одного боку, особливостями віку, що дуже впливає на процес формування громадянської активності, з іншого, саме формування громадянської активності значною мірою відбувається у процесі активної соціокультурної діяльності та під її впливом. Віковий підхід як основа процесу формування громадянської активності учнівської молоді ґрунтується на врахуванні вікової схильності та передумов до засвоєння елементів соціального досвіду та механізмів діяльності в освітньому середовищі закладу освіти [4].

Висновок. Отже, юнацький вік – це період формування наукового світогляду, професійного самовизначення. Йому властиві: світоглядні пошуки; прагнення виробити своє ставлення до світу; прагнення до активної участі в житті суспільства. Цей вік – сензитивний для формування всіх компонентів громадянської активності. Основним психологічним новоутворенням цього віку є вміння старшокласника складати власні життєві плани, шукати засоби їх реалізації. У цьому віці виробляються політичні та моральні ідеали, що є суттєвим показником зростання самосвідомості та самовизначення. Вчителю необхідно проектувати безперервний процес формування громадянської активності, враховуючи специфіку віку та особистісні новоутворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абакумова И.В. Обучение и смысл: смыслообразование в учебном процессе. *Психолого-педагогический подход*. Ростов н/Д., 2003. 258 с.

2. Бех И.Д. Патриотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-

методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. *Збірка наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України*. 2016. (Кн. 1). С.20–32.

3. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме: сборник авторских и адаптированных программ. Под ред. В.С. Кукушина. Ростов н/Д., 2004. 124 с.

4. Дуранов И.М. Педагогические условия формирования гражданской активности во внеклассной деятельности старшекласников: дис. ... канд. пед. наук. Челябинск. 1991. 346 с.

5. Завалевський Ю. І. Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів: дис. канд. пед. наук. Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ. 2003. 356 с.

6. Івашковський В.В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства: монографія. Київ: Паливода А.В. 2010. 124 с.

7. Корнев М. Н. Соціальна психологія. Київ: Київська книжкова фабрика. 1995. 326 с.

8. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. Москва: Смысл, 2005. 269 с.

9. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості дослідження типів громадянської активності старшокласників. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. Ун-т менедж. освіти НАПН України ; голов. ред. В. В. Олійник. Київ: "АТОПОЛ" 2012. С. 375–382.

10. Яковлева Д.С. Воспитание гражданской сознательности и активности у старшекласников средней школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1969. 27 с.

REFERENCES

1. Abakumova, I.V. (2003). Obucheniye i smysl: smysloobrazovaniye v uchebnoy protsesse. *Psikhologo-didakticheskiy podkhod* [Learning and meaning: meaning formation in the educational process. Psychological and didactic approach]. Rostov n/D., 258 p.

2. Bekh, I.D. (2016). Patriotychne i hromadyanske vykhovannya: punkt zitknennya ta liniya rozmezhuvaniya [Patriotic and hromadyanske vykhovannya: point zitknennya and line of demarcation]. *Theoretical and methodological problems of raising children and students. Collection of scientific works of the Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. (Book. 1). pp. 20–32. [in Ukrainian].

3. Vospitaniye tolerantnoy lichnosti v polikulturnom sotsiуме: sbornik avtorskikh i adaptirovannykh program (2004). [Education of a tolerant personality in a multicultural society: a collection of author's and adapted programs]. (Ed.). V.S. Kukushina. Rostov n/D., 124 p.

4. Duranov, I.M. (1991). Pedagogicheskiye usloviya formirovaniya grazhdanskoy aktivnosti vo vneklassnoy deyatel'nosti starsheklassnikov [Pedagogical conditions for the formation of civic engagement in extracurricular activities of high school students]. *Candidate's thesis*. Chelyabinsk, 346 p.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПІДРУЧНИКА ЯК ЗАСОБУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ ДО МЕДІАОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5. Zavalevsky, Yu. I. (2003). Formuvannya hromadyanskoyi spryamovanosti starshoklasnykiv u vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Formation of civic orientation of high school students in the educational process of secondary schools]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 356 p. [in Ukrainian].
6. Ivashkovsky, V.V. (2010). Teoretyko-metodychni zasady vykhovannya starshoklasnykiv yak subyektiv hromadyanskoho suspilstva [Theoretical and methodological principles of educating high school students as subjects of civil society]. Kyiv, 124 p. [in Ukrainian].
7. Korniyev, M. N. (1995). Sotsialna psykholohiya [Social psychology]. Kyiv, 326 p. [in Ukrainian].
8. Leontyev, A.N. (2005). Deyatel'nost, soznaniye, lichnost [Activity, consciousness, personality]. Moscow, 269 p.
9. Savrasova-Vyun, T. O. (2012). Psykholohichni osoblyvosti doslidzhennya typiv hromadyanskoyi aktyvnosti starshoklasnykiv [Psychological features of the study of types of civic activity of high school students]. *Bulletin of postgraduate education: coll. Science. work. University of Management. Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*; (Ed.). V. V. Oliynyk. Kyiv, pp. 375–382. [in Ukrainian].
10. Yakovleva, D.S. (1969). Vospitaniye grazhdanskoj soznatel'nosti i aktivnosti u starsheklassnikov sredney shkoly [Education of civic consciousness and activity among high school students]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow, 27 p.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2022

УДК 378.14.091.3-051:004.9

DOI:

Олег Авраменко, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Іван Нищак, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інформатики та інформаційних систем
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Яна Ярошик, аспірант, викладач кафедри інформатики
та інформаційно-комунікаційних технологій
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПІДРУЧНИКА ЯК ЗАСОБУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ ДО МЕДІАОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано особливості використання електронних підручників (ЕП) як засобу підготовки майбутніх учителів інформатики до медіаосвітньої діяльності. Встановлено, що цілеспрямоване та системне використання ЕП уможливує підвищення динаміки навчального процесу, урізноманітнення форм й методів навчальної взаємодії, забезпечує належні умови для самостійної творчо-дослідницької діяльності здобувачів освіти. Вирішальним чинником в умовах комп'ютерно-орієнтованого навчання є здатність педагога до дидактично правильного використання ЕП, що передбачає його раціональну інтеграцію у структуру заняття, максимальне використання усіх доступних переваг та дидактичних можливостей.

Ключові слова: вчитель інформатики; електронний підручник; інформаційні технології; медіаосвіта; медіаосвітня діяльність.

Лит. 8.

Oleg Avramenko, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Informatics and Information-Communication Technologies Department
Uman Pavlo Tychna State Pedagogical University

Ivan Nyshchak, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Informatics and Information Systems Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Yana Yaroshyk, Postgraduate Student, Lecturer of the Informatics and
Information-Communication Technologies Department
Uman Pavlo Tychna State Pedagogical University

PECULIARITIES OF USING THE ELECTRONIC TEXTBOOK AS A MEANS OF PREPARING FUTURE TEACHERS OF INFORMATICS FOR MEDIA EDUCATIONAL ACTIVITY

The article analyzes the features of the use of electronic textbooks as a means of preparing future teachers of computer science for media education. It has been established that an electronic textbook is pedagogical software